

Örökségünk: a vidék és néhány újraértelmezési kísérlet

Michel Rautenberg – André Micoud – Laurence Bérard –
Philippe Marchenay, ed.: *Campagnes de tous nos désirs. Patrimoines et nouveaux usages sociaux*. Paris: Éditions de la
Maison des sciences de l’homme. 2000. 191 p.
/Mission du Patrimoine ethnologique –
Collection Ethnologie de la France, cahier 16./

Örökség, világörökség, (nemzeti) kulturális örökség stb. – megannyi fogalom, amelyek az utóbbi néhány évben Magyarországon is egyre inkább a társadalmi, tudományos és – nem utolsósorban – politikai közbeszéd részévé váltak. Ám hogy pontosan mit is értünk az örökség fogalmán, azzal sokszor a terminus használói sincsenek egészen tisztában. Valami, ami csak a miénk, kultúránk, társadalmi tudatunk szerves része, illetve mindezen kulturális javak összessége. Valami, ami ebből adódóan szinte automatikusan pozitív konnotációt nyer: önmagában is értéket hordoz, és megőrzésre érdemes. És innen már esetenként csak egy aprócska lépés a nosztalgikus múltba révedés, különösen, ha a magyar néprajzi érdeklődés konvencionális tárgykörébe eső jelenségekről, azaz a „hagyományos népi kultúra”, a régi falusi életforma elemeiről van szó.

A kérdéskör napjainkban, az európai egységesülés korában különösen aktuális, valamennyi ország, régió, népcsoport gőzerővel dolgozik azon, hogy saját kultúrájának bizonyos, egyedinek vélt elemeit összegyűjtse, értelmezze vagy újraértelmezze, és ország-világ színe előtt megmutassa. Az „örökség”, azaz a magyar nyelvben talán szerencsésebb jelzővel kibővítve a „természeti és kulturális örökség” kifejezés használata a turisztikai marketing és a területfejlesztés fontos eszköze. Talán nem túlzás azt mondani: dzsoli dzsókere.

Mindezt jelen kötet is kiválóan illusztrálja. 1994–1995-ben a francia kulturális minisztérium szervezeti keretein belül működő *Mission du patrimoine ethnologique* (Etnológiai Örökség Irodája) A vidék és örökségünk új használatai címmel nagyszabású programot indított, amely több tudományág, szakterület – néprajz, antropológia, földrajz, közgazdaságtan, tájépítészet, turisztika stb. – képviselőit mozgósította. Összesen tizenhat témában folytak kutatások, jelen kötet tizenegy alprogrammal kapcsolatos írásokat tartalmaz.

A tanulmányok ismertetése előtt azonban időzzünk el még egy keveset az „örök-

ség” terminusnál. A francia társadalomtudományban, ezen belül az etnológiában – amely a magyar szóhasználattal ellentétben a saját kultúra kutatását is magában foglalja – a fogalom használata immár két évtizede polgárjogot nyert. A téma elméleti és gyakorlati kérdéseinek jelentős szakirodalmi van. A fogalmat a közgazdász Marc Guillaume (1980) hozta be a köztudatba. 1980-as munkájában az „örökségnek” egy egészen tág megközelítést javasolja, amely szerint „egyszer minden örökség lesz”. Az e tanulmánykötet alapját képező kutatási program a rurális örökség mibenlétét illetően egy 1994-ben készült minisztériumi jelentést vesz alapul (Chiva 1994: 1). A meghatározás szerint a fogalomba a következők tartoznak bele: „a földből, tágabb értelemben a természeti erőforrások kiaknázásából élő emberek által alakított táj, a védett és nem védett épületek, amelyet rurális építészetnek nevezünk; a föld terményei, amelyek a helyi adottságokat és az azt megművelő emberek igényeit tükrözik; mindazon gyakorlat, eszköz és szaktudás, amely nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az adott helyszínen bármilyen helyreállítás, karbantartás, változtatás vagy modernizáció az épületek, a település és a táj alkotta egység szerkezeti és esztétikai logikáját szem előtt tartva valósulhasson meg”.

E jelenségek megközelítése azonban számos elméleti és gyakorlati módszertani problémát vet fel. Az értelmezésre több szint kínálkozik. A kérdés vizsgálható az adott közösség szempontjából, belülről nézve – ha úgy tetszik, émikus megközelítésben: a vizsgált társadalom tagjai saját kultúrájuk mely elemeit tartják méltónak és alkalmasnak arra, hogy azt „örökségnek” tekintsék? Ezek kijelölésében milyen társadalmi és tudati folyamatok jutnak szerephez?

Bár az ilyen és ehhez hasonló kérdésselvetések rendkívül izgalmasak és aligha megkerülhetők, a kulturális és természeti örökség elemzése nem függetleníthető a – legalábbis jó részben – felülről érkező ideológiai hatások és a politikai-gazdasági döntéshozatal különböző szintjeinek vizsgálatától. Mindezt a jelen kutatási program is kiválóan mutatja, hiszen a program gazdája is az etnológiai örökséggel kapcsolatos feladatok koordinálására hivatott költségvetési szerv. Mi több, egyes kutatások finanszírozásában egyéb intézmények is részt vettek. Tizenhat tanulmányból öt készült nemzeti parkok közreműködésével, amelyeknek egyébként a francia törvények kulcsszerepet biztosítanak a természeti és kulturális örökséggel kapcsolatos fejlesztési stratégiák kidolgozásában. A támogatók között található még regionális idegenforgalmi hivatal és mezőgazdasági termelők érdekvédelmi szervezetei is. A helyzet kissé paradox, mivel az említett szervezetek a kutatásnak egyszerre részesei és tárgyai, mindenesetre kiválóan mutatja azt az ösztársadalmi érdeklődést, amely Franciaországban a kulturális örökség, azon belül is a vidék értékeinek számbavételét és marketingjét övezi.

A téma aktualitását az is tükrözi, hogy a program a tudomány igen különböző területein tevékenykedő kutatókat ösztönzött részvételre, és ami talán még ennél is fontosabb, interdiszciplináris együttműködésre. S noha eddig csak a téma francia vonatkozásairól esett szó, a vizsgálat túllépett a határokon, s egyes alprogramok a rurális kulturális örökség problematikáját más országok – többek között Magyarország –, népcsoportok példáin keresztül is elemezték.

A kötet első tematikus egységének középpontjában az a kérdés áll, hogy az egyes tájak kulturális és/vagy természeti örökséggé nyilvánításának milyen politikai aspektusai vannak, illetve az, hogy egyes területek ily módon történő kiemelésének, a környezettüktől való megkülönböztetésének milyen hatásai vannak az ott élő közösségre. Továb-

bá: egy-egy ilyen terület kijelölése milyen elvek mentén történik, s lehatárolása miként illeszkedik a már meglévő földrajzi, társadalmi és kulturális határokhoz.

Ludovic Lepretre tanulmánya Francia Guyana nemzeti parkja megszületésének történetét idézi fel, megvilágítva ezzel a környezetvédelmi hatóságok és az őslakos vajana indiánok közötti konfliktus forrásait. A kezdeményezés közel hárommillió hektár trópusi őserdő védelem alá vonását jelentette – természetesen az emberiség közös kincse, e felbecsülhetetlenül értékes biodiverzitás megóvása jegyében. A hatóságok azonban az indiánok részéről nem várt tiltakozásba ütköztek, még azok után is, hogy a bizonyos zónákban engedélyezték számukra a gazdaságukat kiegészítő gyűjtögető és vadászati tevékenységet. A szerző rámutat, hogy a két fél közötti konfliktusok nem elsősorban a gazdasági érdekekből, hanem abból fakadtak, hogy a nemzeti park tervezett zónákra történő osztása – a natúra és a kultúra egyfajta szétválasztása – nem fért össze a vajanak animizmustól átítatott természetfelfogásával.

Cros Zsuzsa, a Szent István Egyetem tanára és Yves Lüginbühl vizsgálatának helyszíne Tokaj-Hegyalja. A szerzőpáros áttekintést nyújt a borvidék történelméről, a kollektivizálás hatásairól és a Tokaji Borkombinát monopolhelyzetének következményeiről, majd a kártyák újraleosztásáról a rendszerváltást követően. A régió kulturális örökségként való mind gyakoribb emlegetése, hivatalos felterjesztése, majd felvétele az UNESCO világörökség-listájára kétségkívül rengeteg pozitív változást hozott az ott élő emberek életében – a lokális identitás erősödése, a hagyományok felújítása stb. –, ám úgy látják, hogy a gazdasági előnyök s ezáltal a szimbolikus tőke egy része is egy viszonylag szűk, a volt nagyüzem tehetséges borászaiból és nyugat-európai befektetőkből álló elit kezében összpontosul. A kistermelők, a turisztikai központokon kívül eső hegyközségek ezzel szemben sokkal kevésbé szervezettek, s bár külsőségekben igyekeznek a „nagyokat” követni – szüreti bálók, borkóstolók, borversenyek stb. szervezése –, gazdasági szerepvállalásukat a passzivitás jellemzi, és gyakran csak „nézőnek érzik magukat”.

Anna-Marie Martin, Jean-Claude Mermet és Nadine Ribet az előbbiekkal ellentétben egy alulról építkező kezdeményezést, a dél-franciaországi falucska, Mézenc sikertörténetét mutatja be. Itt a szarvasmarha-tenyésztők egy csoportja még a 19. század folyamán egy zootechnikai újítással a tejhasznú tehenészetéről áttért az állatok hizlalására, a kedvező helyi adottságoknak köszönhetően ugyanis a hizlalt marha húsa rendkívül ízletes. A gazdák ezen csoportja elsőként a falu társadalmában vívott ki elismerést magának, később egyre szélesebb körben. Ezzel párhuzamosan szimbolikus szinten is jelentős változásoknak lehetünk tanúi: a „mézenc-i hizott marha” áruvédjegy egyre ismertebb lett, amit a tenyésztők le is védettek, a tenyésztés rendjét pedig egyesületi keretek között szabályozták. S miután a környező településeken is egyre többen vágtak bele a szarvasmarha-hizlalásba, Mézenc nemcsak a termék „hívószava”, hanem a kistáj elnevezése is lett.

A nemzeti parkok már említett irányító szerepét illusztrálja Cécile Tardy esettanulmánya, amelynek középpontjában a livradois-forez-i park tevékenysége áll. Ezen intézmények a kulturális és természeti örökséggé nyilvánítás égisze alatt voltaképpen az adott táj szimbolikus újraértelmezését és újrafelosztását végzik, mégpedig – ideális esetben – a helyi társadalommal folytatott diskurzus nyomán.

A kulturális örökségbe nemcsak az egyes vidékek, hanem a „föld adományai”, azaz bizonyos élelmiszer-ipari termékek is beletartoznak. Az ezekkel foglalkozó írásokat a

szerkesztők külön alfejezetben közlik, hiszen annak ellenére, hogy rendkívül sokféle termék érdemelheti ki ezt a státust, bizonyos tulajdonságaik, illetve az előállításukat és forgalmazásukat övező társadalmi gyakorlat, normarendszer stb. számos közös vonást mutat. Először is elmondható, hogy mivel maguk a termékek – a dolog természeténél fogva – önmagukban mulandók, a kulturális örökség megőrzése mindenekelőtt azok folyamatos újratermelését, tehát az előállításukhoz szükséges tudásanyag és technikai háttér megőrzését, fejlesztését jelenti. A termelési hagyományok megőrzését ugyanakkor egyre inkább össze kell egyeztetni a szigorú élelmiszer-egészségügyi normákkal, ami gyakran konfliktusokhoz vezet. Bizonyos termékek előállítása túlterjedt az eredeti termelési körzeten, ám egyre inkább megfigyelhető, hogy a közösségek jogilag is levédetik az eredeti termelési helyet, mintegy márkavédjegyként alkalmazva azt a piacon.

Champagne, ez a hajdan leginkább „porosnak” minősített franciaországi bortermő terület a pezsgőnek köszönheti karrierjét. A felvirágzás a 18. században kezdődött, amikor a régió nevét viselő „habzóbor” a francia arisztokrácia kedvelt itala s ezzel a luxus, a fényűzés par excellence megtestesítője lett, s néhány arisztokrata és kereskedőcsalád jóvoltából megalapozta világhírnevét. Aline Brochot írásából kiderül, hogy ez a hírnév, illetve a pezsgő ilyen mértékű – természetesen törvényekkel is körülbástyázott – identifikációja a termőterülettel Champagne gazdasági fejlődésének motorja, amelynek védelme érdekében a különféle érdekcsoportok – termelők, felvásárlók, borházak – végül mindig képesek a konszenzusra.

A francia gasztronómia egy másik luxuscikke, a libamáj története viszont – mint azt Dominique Coquart és Jean Pilleboue cikkéből megtudhatjuk – merőben más pályára lépett. Franciaországban egészen a közelmúltig három jelentős libamájtermelő körzet létezett: Landes, Périgord és Elzász. Meg kell említeni ezenkívül a Pireneusok lábánál található Gers települést, amelyet a szerzők közelebről vizsgáltak, és amelynek kisüzemei szintén egyre növekvő mértékben voltak jelen a regionális, majd az országos piacon. Az 1980-as évektől kezdve – részint a nagy cégek sikeres marketingjének, részint az általános életszínvonal-emelkedésnek és a gasztronómiai trendek változásának köszönhetően – a hízótliba- és kacsamáj, valamint az abból készült termékek fogyasztása jelentősen emelkedett, így az ország más vidékein is sorra nyíltak a hizlálásra szakosodott üzemek. (Vendée például a legnagyobb termelőközzetté lépett elő.) Ezzel párhuzamosan szimbolikus szinten a libamáj egyre inkább mint „a” francia konyha emblematikus, par excellence delikatesze jelent meg, s a marketingben a származási hely, a kézművesjelleg hangsúlyozása háttérbe szorult, hátrányos helyzetbe hozva ezzel a kisüzemeket.

A fejezet utolsó tanulmánya – Jean-Atoine Prost, Christine de Sainte Marie és Claire Delfosse tollából – egy juh- vagy kecskesajttal készült édes korzikai sütemény, a *brocciu* karrierjét mutatja be. Ennek az egykor tipikusan pásztor-, illetve szegényeledelnek a státusa jelentősen átalakult, s mára a korzikaiak büszkesége, hiszen a sziget gasztronómiájának egyik fő specialitása.

A kötet utolsó része a vidék és a város újfajta kapcsolódási pontjaira hoz érdekes példákat. Jean-Claude Garnier és François Labouesse vizsgálatának tárgyai a Dél-Franciaországban az 1980–1990-es években megjelent és divattá váló, a transzhumansz pásztorkodással kapcsolatos ünnepek, amelyeknek a helyi pásztorközösségekben szinte semmilyen előzményük nem volt. Ezen rendezvények a helyi gazdák és a különféle regionális turisztikai hivatalok együttműködéseként jöttek létre, és a tapasztalatok szerint

nemcsak az idegenforgalmi bevételek, hanem a lokális identitás erősítése szempontjából is kedvező hatást gyakoroltak a helyi társadalmakra.

Rurális jegyeket hordozó közösségeket akár nagyvárosokban is találhatunk, jó példa erre a Clermont-Ferrand külső kertvárosaiban élő portugál bevándorlók társadalma. A Jacques Barou által vizsgált csoport értékpreferenciáiban világosan megmutatkozik a vidéki életforma követése, kezdve a mezőgazdasági munka és a föld szeretetétől (ha más nem, a kiskertben termelnek szőlőt és zöldségeket) az ehhez kapcsolódó közösségi ünnepekig.

Patrick Brado tanulmánya a Franciaországba betelepült népesség egy meglehetősen sajátos csoportjával foglalkozik, amelyről a mindennapokban kevés szó esik: az angolokkal. A statisztikák szerint az országban mintegy ötvétezer angol él, 42 százalékuk tíz évnél régebben tartózkodik ott. Ők aligha hasonlíthatók az ott élő jelentősebb kisebbségekhez, az országban szétszórta élnek, szocioökonómiai státusukat tekintve sokfélék. Létezik azonban egy meglehetősen könnyen felismerhető „típus”: a hajdani város lakó, aki vidéken vásárol házat vagy tanyát. Szinte kivétel nélkül családjával költözik, s bár olykor gazdasági okok sem elhanyagolhatók, elsősorban az autentikus *village life*-ot keresi.

IRODALOM

CHIVA, ISAC

1994 Une politique pour le patrimoine culturel rural. Paris: rapport multigraphié, remis au ministre de la Culture et de la Francophonie.

GUILLAUME, MARC

1980 La politique du patrimoine. Paris: Galilée.